

Той з подружжя, хто є власником, може також розпоряджатися своїм майном. Належна власникові за вомочність розпорядження – це юридично забезпечена можливість визначити юридичну долю речі в актах здійснення відповідних юридичних актів. Той з подружжя, хто є його власником, може продати, змінити, подарувати належне йому майно, передати його у спадщину тощо.

Однак, новий СК України містить одне застереження. Згідно із ч. 2 ст. 59 СК дружина та чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним. Цікаво зазначити, що в ст. 59 СК не йдеться про другого з подружжя, а вказується лише про дитину та інших членів сім'ї. Очевидно, другого з подружжя у даному разі закон відносить до останньої категорії.

Яким саме чином мають враховуватися інтереси дитини та інших членів сім'ї закон не деталізує, оскільки складно передбачити всі можливі прояви інтересів цих осіб у реальному житті. Наприклад, той з подружжя, хто є власником майна, має врахувати, що продаж автомобіля, який обслуговує інтереси всіх членів сім'ї, є більш доречним за продаж автомобіля, яким користується лише один з членів сім'ї. Однак, у житті вже виникли ситуації, коли власник через об'єктивні причини вимушений продати своє майно навіть тоді, коли це не відповідає інтересам членів сім'ї, які користувалися даним майном. Усіх життєвих обставин передбачити неможливо, головне, аби власник діяв вільно і не порушував інтересів другого з подружжя та інших членів сім'ї, коли існує можливість для їхнього забезпечення.

Треба зазначити, що в СК України не встановлені юридичні наслідки «неврахування» тим з подружжя, хто є власником майна, інтересів дітей та інших членів сім'ї при розпорядженні цим майном, що, без сумніву, вкрай знижує значення даної норми і надає їй вигляду лише конодавчого «побажання», спрямованого подружжю. Перед підстав визнання правочину недійсним такої підстави, як неврахування інтересів членів сім'ї, також немає. Найближчою за значенням є норма, закріплена в ч. 6 ст. 203 ЦК України, в якій вказано, який правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Однак, вона не може застосовуватися до випадків вчинення власником свого майна. Отже, дане правило носить, скоріше, моральний, аніж суто правовий сенс.

Кожен з подружжя може бути самостійним власником зобов'язань не лише у разі використання майна свого роздільного майна, а й за інших випадків. Так, один з подружжя може бути стороною зобов'язального правовідношення і одноособово відповідати за борги на стороні позичальника, орендаря, зичкоодержувача, обдаровуваного тощо.

Якщо один із подружжя при укладенні договору діяв лише у власних інтересах, то другий із подружжя не

набуває права власності на одержане за договором майно та не стає зобов'язаною особою при невиконанні договору. На його частку у спільному майні не може бути звернене стягнення. Наприклад, один із подружжя після одержання суми кредиту використав гроші на придбання автомобіля, який він передав як вклад до статутного (складеного) капіталу певного підприємницького товариства. Очевидно, що учасник договору банківського кредиту не діяв в інтересах сім'ї, оскільки одержане ним за договором не було використано на її потреби. За таких обставин другий з подружжя не визнаватиметься зобов'язаною особою і на його частку у спільному майні за вимогою банку не може бути накладено стягнення.

«Перевертаючи» правило ч. 4 ст. 65 СК, можна вважати, що той з подружжя, хто не брав безпосередньої участі в укладенні договору, не стає зобов'язаною стороною (боржником), якщо:

1) договір було укладено другим із подружжя у своїх власних інтересах;

2) майно, одержане за договором, використано виключно в інтересах його учасника.

Вказане правило розповсюджується, насамперед, на грошові зобов'язання за участі одного з подружжя. На практиці непоодинокими є випадки, коли один з подружжя укладає договори позики або банківського кредиту (без підтверженої волі другого з подружжя) і використовує отримані гроші задля власних потреб (наприклад, купує квартиру або будинок). Формально вказане майно є таким, що набуто за час шлюбу, втім, згідно із ч. 4 ст. 65 СК воно не може вважатися спільною сумісною власністю подружжя. На таке майно стягнення може бути звернено в загальному порядку як на майно, що належить одній особі. Оскільки реальна мета договору (укладення договору та використання отриманого виключно у власних інтересах) не є безсумнівною і має бути з'ясована, вирішення питання не може, очевидно, обійтися без рішення суду.

Інколи правовий стан одного з подружжя у договірних відносинах викликає запитання. Наприклад, йдеться про спадковий договір. Виходячи з природи цього договору, можна припустити наступне. Якщо на стороні набувача такий договір укладає один із подружжя, це не стосується другого з подружжя. У разі набуття майна за спадковим договором подібне майно не може вважатися майном, набутим подружжям за час шлюбу. Якщо при виконанні цього договору використовувалося не лише роздільне, а й спільне майно подружжя, другий з подружжя може розраховувати на відшкодування відповідної суми, а не на обумовлене за договором майно.

Один із подружжя може брати участь і у недоговірних зобов'язаннях. Ними можуть бути різноманітні зобов'язання, що виникають з позитивних дій (обіцянки винагороди або нагороди), а також деліктні зобов'язання (заподіяння шкоди) за участі одного з подружжя.

ОКРЕМІ ВИДИ НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ З ДЕФЕКТАМИ ВОЛІ

Василь Крат,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 1
Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого

Воля відіграє важливу роль при вчиненні правочину. Однак, при цьому важливо, аби процес формування волі відбувався без впливу зовнішніх обставин чи факторів, які її деформують. Тобто необхідно, щоб волевиявлення ставало виразником дійсної волі сторони (сторін) без спотворень. У протилежному випадку правочину притаманні вади волі, і тоді відсутні передумови характеризувати дію суб'єктів як правочин, а відтак, мають застосовуватися правила щодо недійсності правочинів. У зв'язку з цим існує потреба проаналізувати правочини з дефектами волі, які наявні, зокрема, у разі помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною правочину.

1. Правочини, вчинені під впливом помилки.

Правочини, вчинені під впливом помилки, відносяться до правочинів з вадами внутрішньої волі, оскільки вона формується в умовах спотвореного уявлення особи про обставини, що мають істотне значення для вчинення правочину.

Ігнорування або зневажання справжньої волі особи, яка вчиняє правочин під впливом помилки, було б несправедливим і неправильним. Однак, визнавати недійсним будь-який правочин, в якому внутрішня воля сформувалася під впливом спотворених уявлень, було б теж неправильно, оскільки це, безперечно, впливає на стабільність цивільного обороту й охорону прав та інтересів інших осіб.

З огляду на це, можливість оспорування правочинів, вчинених унаслідок помилки, має відбуватися в умовах чіткого та однозначного тлумачення положень ст. 229 ЦК України стосовно видів помилок, що мають істотне значення, кола суб'єктів, які можуть оспорювати правочин, та його правових наслідків, що дозволить забезпечити баланс інтересів у цивільному обороті.

Конструкція правочину, вчиненого під впливом помилки, побудована за моделлю оспорюваного правочину, тобто в кожному конкретному випадку існує спір щодо формування волевиявлення учасника правочину внаслідок помилки і необхідно довести, що мала місце помилка.

При цьому слід мати на увазі, що на волю особи не впливали ані сторонні особи, ані інші причини, тобто не було деформації волі ззовні. Помилкове уявлення особи про певні обставини, що мають значення для правовідносин, які складаються внаслідок вчинення правочину, було сформоване самою особою, її світоглядом, власними уявленнями та оцінками. Тобто на відміну від обману, помилка не є результатом навмисних дій іншого учасника правочину.

Помилці може сприяти відсутність належної обачності, переоцінка учасником правочину свого досвіду чи можливостей.

Помилка, яка істотним чином впливає на формування волі однієї зі сторін правочину, повинна

нувати на момент його вчинення. Такий висновок мовлюється, окрім загальних вимог, яких необхідно отримуватися при вчиненні правочину (ст. 203 ЦК), й товосполученням «вчинено під впливом помилки».

В абз. 2 п. 19 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» вказується, що обставини, відносно яких помилка сторони правочину (ст. 229 ЦК), мають існувати саме на момент вчинення правочину. Соба на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка дійсно існувала, а також те, що вона має суттєве значення⁴.

Схематично вплив обставин, які мають істотне значення, можна відобразити таким чином: «немає суттєвої помилки – відсутнє вчинення правочину».

Необхідним є, перш за все, встановлення виду правочинів, які можуть бути оспорені як такі, що вчинені під впливом помилки. У науково-практичній літературі, як і в Постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», цей момент залишено без належної уваги.

Аналіз ст. 229 ЦК України, у контексті наявності в ній яких формувань, як, зокрема, «прав та обов'язків сторін», «другій стороні», дозволяє зробити висновок, що законодавець допускає оспорювання переважно двох багатосторонніх правочинів. Однак, це не виключає можливість оспорювання й односторонніх правочинів.

Зокрема, в абз. 5 п. 25 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування» вказується, що відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною за підстав, передбачених статтями 25, 229–231, 233 ЦК². За своєю сутністю відмова від прийняття спадщини є одностороннім правочиним, причому тільки у випадку, коли особа, яка відмовляється від прийняття спадщини, помилялася щодо природи такого правочину.

Неможливим є застосування помилки до суміжних правових конструкцій, які за своєю сутністю не є правочинами.

Зокрема, Сокирянським районним судом Чернівецької області було встановлено, що відповідачі одали до виконкому архівний витяг протоколу № 9 від 1.05.1994 року, згідно з яким у списках гаражного кооперативу «Автомобіліст» зазначений ОСОБА_6, підкоємцями за заповітом якого є ОСОБА_1 та ОСОБА_5, та на підставі даного документа було прийнято рішення № 23/1 від 14.01.2009 року про надання їм дозволу на виготовлення свідоцтва про право власності, а тому суд доходить висновку, що

⁴ Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6.11.2009 р. № 9 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – ЕКСПЕРТ». Версія: 9.6.1.6.

² Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

³ Рішення Сокирянського районного суду Чернівецької області від 10.09.2009 р. по справі № 2-343/09 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

⁴ Постанова Вищого господарського суду України від 03.06.2008 р. по справі № 38/374 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

⁵ Рішення Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 25.12.2009 р. по справі № 2-1797 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

а) природи правочину;
б) прав та обов'язків сторін;
в) властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність;

г) властивостей і якостей речі, що значно знижують можливість використання її за цільовим призначенням.

У результаті цього постає цілком закономірне запитання, чи є цей перелік відкритим, або ж допускається кваліфікація правочину, як вчиненого під впливом помилки, і за існування інших обставин?

У науково-практичній літературі вказується, що можуть бути наявними, окрім наведених у ст. 229 ЦК, помилки, зокрема, стосовно предмета правочину, учасника правочину, причому з доволі «оригінальним» поясненням. Наприклад, З.В. Ромовська констатує, що «помилка в суб'єкті випадково не була віднесена до числа тих, що за статтею 229 ЦК мають істотне значення»⁶.

На підтримку позиції, що наведений перелік того, що стосується помилок, не є вичерпним, слугує частково юридична техніка викладення абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК України, оскільки законодавець спочатку перелічує обставини, що кваліфікуються як істотна помилка, а згодом тільки вказує, що мотив не має істотного значення. Разом з тим, вичерпність переліку помилок зумовлюється необхідністю забезпечення стабільності цивільного обороту та інтересів учасників, які діяли добросовісно.

Саме тому видається, що перелік, наведений в абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.

Як наслідок, за тих випадків, коли помилка не охоплюється змістом абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК України, правочин не може бути визнано недійсним як такий, що вчинений під впливом помилки. Та у виняткових випадках і за наявності підтвердження можуть бути розцінені як обставини, що мають істотне значення, зокрема, помилка щодо сторони правочину, тотожності предмета правочину. Однак, їхнє застосування потребує виваженого обґрунтування і наведення підстав, які послугували передумовою для необхідності використати аналогію (ст. 8 ЦК України).

Під природою правочину мається на увазі сутність правочину, яка дозволяє відмежувати його від інших правочинів. Причому природа правочину охоплюватиме собою його характеристику з позицій:

а) оплатності або безоплатності (наприклад, особа вважала, що укладає договір довічного утримання, а насправді уклала договір дарування);

б) правових наслідків його вчинення (наприклад, особа вважала, що укладає договір комісії, а насправді це був договір купівлі-продажу з відстроченням платежу).

На основі цього різновиду помилки можуть оспорюватися будь-які різновиди правочинів.

⁶ Ромовська З.В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс: Підручник. [Текст] / З.В. Ромовська. – К.: Атіка, 2005. – С. 391.

⁷ Постанова Вищого господарського суду України від 24.12.2008 р. по справі № 24/483-49/80 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

⁸ Ромовська З.В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс: Підручник. [Текст] / З.В. Ромовська. – К.: Атіка, 2005. – С. 395.

Хибні уявлення про права та обов'язки сторін можуть слугувати підставою визнання правочину недійсним, як вчиненого за наявності істотної помилки. Наприклад, на думку певної особи, вона має виконувати тільки дії щодо утримання другої сторони, вважаючи, що в цьому – сутність спадкового договору, а виявилось, що вона повинна здійснювати досить широке коло дій за вимогою відчужувача (ст. 1302 ЦК України). Такий вид помилки є підставою для оспорювання тільки договорів.

Як зазначено ВГСУ, суди попередніх інстанцій дійшли правомірного висновку, що укладення договорів гарантії при помилковому уявленні про істотні обставини (а саме: такі, як права та обов'язки сторін і, зокрема, обов'язок відповідача сплачувати суму гарантії, а позивача – відшкодувати відповідачеві завдані в такому випадку збитки, права відповідача регресного звернення до позивача, обов'язку відповідача встановити відповідність вимоги до умов гарантії) призвело до неправильного тлумачення норм цивільного законодавства та порушення прав позивача⁷.

Помилковими можуть бути й уявлення про властивості та якості речі, які виявилися насправді такими, що значно знижують її цінність або можливість її використання за цільовим призначенням. Може статися, що природна властивість речі проявиться лише згодом і помітити хибне уявлення щодо неї як предмета правочину можливо лише зі спливом певного часу. В будь-якому випадку особа має довести, що вона вчинила правочин під впливом помилки і за наявності правильного уявлення про обставини, з яких вона помилялася, правочин нею б не укладався.

Вказаний вид помилки слугує підставою для оскарження тільки договорів, на підставі яких набувається річ у власність чи користування.

Поза віднесенням до обставин, що можуть бути розцінені як такі, що мають істотне значення, перебуває мотив правочину. Як відомо, мотив правочину – це психологічний стимул його вчинення. Мотив дозволяє встановити, чому саме особа вчиняє правочин. Зокрема, мотив придбання букета квітів для подарунка чи ж заради власного естетичного задоволення жодним чином не може впливати на дійсність правочину купівлі-продажу.

Отже, мотив, через який вчинено правочин, правового значення не має, хоча законодавець і вказує на допустимість надання мотиву правочину значення істотної помилки у випадках, указаних у законі.

Типовим прикладом надання законом мотиву значення, який наводиться в літературі, є право на обмін товару належної якості⁸, якщо він не підходить за розміром, формою, габаритом, фасоном тощо (ст. 707 ЦК України). Втім, слід відмітити, що правове

регулювання відбувається в межах договору купівлі-продажу та в цьому разі правочин не визнається недійсним, як вчинений під впливом помилки, а настає обмін товару або ж припинення договірної зобов'язання і повернення грошової суми.

1.2. Правові наслідки правочину, вчиненого внаслідок помилки. Основним правовим наслідком визнання недійсним правочину, вчиненого внаслідок помилки, є реституція, тобто повернення сторін до первісного стану (ст. 216 ЦК України).

За умови, якщо особа, яка вчиняла правочин унаслідок помилки, робила це в результаті власного недбалства, то на неї покладаються додаткові майнові обтяження у вигляді обов'язку відшкодувати другій стороні завдані цим збитки.

Втім, можлива і протилежна ситуація, за якої інша сторона своєю необережною поведінкою сприяла помилці. У цьому разі вона зобов'язана відшкодувати другій стороні, яка вчинила правочин під впливом помилки, завдані їй збитки.

У випадку впливу на помилку дій третіх осіб, збитки сторін відшкодуванню не підлягають.

2. Правочини, вчинені під впливом обману. При вчиненні правочину під впливом обману формування волі особи відбувається внаслідок впливу «стороннього» фактора, яким виступає обман. Тому цей різновид правочинів відноситься до категорії правочинів з задами волі.

На відміну від помилки як підстави визнання правочину недійсним, обманом є навмисне ділеспрямоване введення особи в оману щодо обставин, які мають істотне значення для вчинення правочину. Обман набуває юридичного значення тоді, коли його використовують як засіб «схилити» сторону зчинити правочин.

Конструкція правочину, вчиненого під впливом обману, побудована за моделлю оспорюваного правочину, тобто в кожному конкретному випадку існує спір щодо формування волевиявлення учасника правочину внаслідок обману, і необхідно довести, що обман мав місце.

Причому факт обману повинна довести особа, яка діяла під впливом обману (абз. 2 п. 20 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

Таким чином, у випадку, коли укладається договір тозики під впливом обману, відповідно до положень абз. 2 ч. 1 ст. 1051 ЦК України допускається зиключення з правила про недопустимість підтвердження факту вчинення такого правочину звідченнями свідків (ч. 1 ст. 218 ЦК України).

Необхідним є, перш за все, і встановлення виду правочинів, що можуть бути оспорені, як вчинені під

впливом помилки. У науково-практичній літературі з цього приводу вказується, що обман вчиняється однією стороною щодо іншої, і ст. 230 ЦК України поширюється тільки на дво- та багатосторонні правочини, тобто договори⁹.

Подібний висновок, що законодавець допускає оспорювання на цій підставі тільки дво- та багатосторонніх правочинів, дозволяє вдатися й до аналізу ст. 230 ЦК України в контексті наявності в ній таких формулювань, як, зокрема, «одна зі сторін правочину», «друга сторона».

У свою чергу, в практиці ВСУ відсутня єдина позиція щодо розповсюдження положень ст. 230 ЦК на певні різновиди правочинів. Це ілюструється такими прикладами. В абз. 5 п. 25 Постанови Пленуму ВСУ від 30.03.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» вказується, що відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, передбачених статтями 225, 229–231, 233 ЦК. Тобто допускається можливість оспорювання й односторонніх правочинів, оскільки за своєю сутністю відмова від прийняття спадщини є одностороннім правочином, і логічно припустити, що її оспорення може відбуватися тільки на підставі обману особи, яка відмовилася від прийняття спадщини, стосовно природи такого правочину. І навпаки, в абз. 3 п. 20 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» передбачається, що норми ст. 230 ЦК України не застосовуються щодо односторонніх правочинів.

З огляду на те, що вчинення правочину під впливом обману обумовлене деформацією волі, на яку вплинула протиправна поведінка іншої особи, спрямована на формування наміру в іншої особи вчинити правочин, спираючись на хибне уявлення про обставини, які мають істотне значення. За такої ситуації доцільніше, з позиції дійсного змісту норми, застосування її тільки щодо оспорення договорів, а можливість поширення на односторонні правочини виключається.

Коло осіб, які можуть звернутися до суду з позовом про визнання правочину недійсним, як вчиненого внаслідок обману, в ст. 230 ЦК України не обмежується. Саме тому на практиці досить часто з вимогою про визнання правочину недійсним, як вчиненого внаслідок обману, звертаються різноманітні державні органи або інші особи, які не є стороною правочину.

Разом з тим, необхідно відмітити, що уявлення про справжню волю може існувати тільки в особи, яка помилялася, а зовнішньому сприйняттю це може бути взагалі недоступно, і тому цілком правомірно суди відмовляють у задоволенні позову на цій підставі.

Наприклад:

а) ВСУ відмітив, що судами першої та апеляційної інстанцій встановлено, що Фонд приватизації комунального майна Солом'янського району м. Києва

та Солом'янська районна у м. Києві рада, в інтересах яких звернувся з позовом прокурор, не є учасниками оспорюваних правочинів, а тому відсутні правові підстави, передбачені ст. 230 ЦК України, для визнання недійсними договорів купівлі-продажу спірного майна від 03.06.2005 р. та 10.04.2007 р.¹⁰;

б) ВГСУ вказав, що за змістом цієї статті договір уступки вимоги (цесії) від 26.02.2004 р. відноситься до категорії оспорюваних правочинів (частина 3 статті 215 ЦК України) і може бути визнаний недійсним судом лише у разі заявлення відповідної вимоги заінтересованою особою. У даній справі позов про визнання оспорюваного договору недійсним подано особою, яка не є його стороною або представником сторони. У застосуванні статті 230 ЦК України слід враховувати, що правочин може бути визнаний недійсним тільки у випадку, коли обман вчинила одна сторона правочину стосовно другої сторони, а не щодо третьої особи. Тому визнання за ознаками статті 230 ЦК України договору недійсним за позовом особи, яка не є стороною цього договору, суперечило б змісту і цілям названої норми¹¹;

в) ВАСУ констатував, що виходячи зі змісту ст. 230 ЦК України, в якій врегульовано правовідносини сторін договору, укладеного під впливом обману, право вимагати визнання його недійсним має сторона, яка діяла під впливом обману.

А відтак, вимога Державної податкової інспекції у Франківському районі м. Львова про визнання недійсним договору є неправомірною, тим більше, що самими сторонами за спірним договором він не оскаржується¹².

Таким чином, логічним і обґрунтованим видаватиметься висновок, що тільки особа, яка вчинила правочин під впливом обману, і може ставити під сумнів неправильне формування волі за наявності обману та оспорювати на цій підставі вчинений нею правочин.

Для вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом обману, встановлено позовну давність у п'ять років (ч. 3 ст. 258 ЦК України). Причому її перебіг розпочинається з моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про формування її волі під впливом обману.

Безпідставним та недопустимим є застосування положень ст. 230 ЦК України до правових конструкцій, що за своєю сутністю не є правочинами.

Наприклад, Луганський окружний адміністративний суд відмітив, що, як вбачається з матеріалів справи, державна реєстрація приватного підприємства «ТЕРИКОН-2007» здійснена внаслідок домовленості між невідомою особою і засновником підприємства, що

свідчить про укладення між ними відповідно до ст. 638 ЦК України усної угоди. Згідно зі ст. 230 ЦК України, якщо одна зі сторін правочину навмисно ввела другу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин визнається судом недійсним.

Вказана обставина перебуває в причинно-наслідковому зв'язку з державною реєстрацією суб'єкта підприємницької діяльності, тому запис про державну реєстрацію приватного підприємства «ТЕРИКОН-2007» є недійсним¹³.

2.1. Поняття та види обману. Під обманом мається на увазі умисне введення в оману сторони правочину його контрагентом щодо обставин, які мають істотне значення.

Тобто при обмані завжди наявний умисел з боку другої сторони правочину, яка, напевно знаючи про наявність чи відсутність тих чи інших обставин і про те, що друга сторона, якби вона володіла цією інформацією, не вступила б у правовідносини, невідгідні для неї, спрямовує свої дії для досягнення цілі – вчинити правочин.

Необхідно відмежовувати обман як підставу для визнання правочину недійсним від помилки, що має істотне значення, оскільки обман – це завжди результат умисних дій (бездіяльності) однієї зі сторін. У свою чергу, помилка є наслідком неправильного уявлення про обставини правочину, які мають істотне значення.

Обман може стосуватися тільки обставин, які мають істотне значення (ст. 229 ЦК), тобто природи правочину, прав та обов'язків сторін, властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість її використання за цільовим призначенням. Такий висновок обумовлюється відсиланням законодавця до положень ч. 1 ст. 229 ЦК України. У зв'язку з цим сумнівною виглядає позиція, висловлена в науково-практичній літературі, що можливість визнати недійсним правочин, вчинений під впливом обману, існує щодо обставин, які знаходяться за межами елементів правочину, в тому числі мотиву й мети правочину¹⁴.

Обман може виражатися:

в активних діях недобросовісної сторони правочину (наприклад, повідомлення іншій стороні помилкових відомостей, надання підроблених документів тощо);

у пасивних діях недобросовісної сторони правочину, яка утримується від дій, які він повинен був зробити (умисне умовчання про обставини, що мають істотне значення тощо).

Зокрема, ВСУ відмітив, що договір дарування був укладений особою під впливом обману, оскільки вона була особою похилого віку, потребувала стороннього

10 – Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах ВСУ від 23.09.2009 р. у справі № 6-8231св09 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

11 – Постанова ВГСУ від 27.06.2006 р. у справі № 04/5323 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

12 – Ухвала ВАСУ від 27.10.2009 р. у справі № К-14614/08 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

13 – Постанова Луганського окружного адміністративного суду від 01.12.2008 р. у справі № 2а-8056/08 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

14 – Науково-практичний коментар до статті 230 Цивільного кодексу України // Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України [Електронний ресурс] // Система інформаційно-правового забезпечення «ЛІГА: ЗАКОН ENTERPRISE». Версія: 8.1.5.

9 – Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Ч. 1. – С. 318.

догляду та матеріальної допомоги, а її онук (відповідач по справі) пообіцяв доглядати за нею та надавати їй допомоги за умови укладення договору дарування належної їй на праві власності квартири, але свої зобов'язання не виконав, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність правових підстав для задоволення позовних вимог¹⁵.

Тобто розцінюватися як обман може досить різноманітна поведінка, наприклад, навмисне подання хибної інформації властивостей та якостей речі не тільки словесної, але й доказової – підrobка довідки про вартість речі, її сертифікацію, інгредієнти, виробника, гарантійне обслуговування. Це може бути приховування дійсного стану речі, наприклад, підфарбовані непридатні столярні вироби, закладені новими шпалерами стіни житла, що приховують цвіль, скріплені булавкою квіти тощо. Обман може полягати й в замовчуванні про дефект виробу, виготовлений підрядником. Перелічені дії можна охарактеризувати і як шахрайські, хоча ЦК України не ставить за умову визнання в установленому порядку в діях другої сторони правочину злочину.

Обман може відбуватися через приховування чи замовчування певних даних або їхнє перекручення, чи за відсутності адекватного реагування на неправильне сприйняття особою обставин щодо правочину. Однак, у будь-якому разі обман повинен стосуватися обставин, які мають істотне значення.

Обман, що стосується обставин, які мають істотне значення, доводиться позивачем як стороною, яка діяла під впливом обману. Отже, їй необхідно довести:

- по-перше, факти (обставини), що не відповідають дійсності, але які є істотними для вчиненого нею правочину;
  - по-друге, що їхня наявність не відповідає її волі перебувати в відносинах, породжених правочином;
  - по-третє, що невідповідність обставин до дійсності викликана умисними діями другої сторони правочину.
- Якщо довести вказані обставини не вдасться, виключена можливість визнання правочину недійсним на підставі ст. 229 ЦК України, як вчиненого під впливом помилки.

Не можуть вважатися обманом у розумінні ст. 230 ЦК України і такі дії контрагента, як його відмова від обіцянок зокрема:

- а) не втілених у необхідну законом форму (наприклад, відмова продавця від усної обіцянки замінити річ, яка не «підійшла» покупцеві, за відсутності вказівок щодо цього в договорі купівлі-продажу);
- б) від обіцянок вчинити протиправні дії (наприклад, відмова від обіцянки незаконно посприяти в рішенні питання, що цікавить контрагента).

2.2. Правові наслідки правочину, вчиненого внаслідок обману. Основним правовим наслідком визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом

обману, є реституція, тобто повернення сторін до первісного стану (ст. 216 ЦК України).

З огляду на те, що сторона правочину, яка вдалася до обману, поводить протиправно, що розцінюються законодавцем як правопорушення, на неї покладається додатковий майновий обов'язок відшкодувати іншій стороні збитки в подвійному розмірі та моральну шкоду.

Причому слід відмітити, що збитки та моральна шкода повинні бути заподіяні у зв'язку з вчиненням цього правочину, тобто мають виникнути внаслідок вчинення правочину під впливом обману. Подібний підхід превалює і в судовій практиці.

Наприклад, ВГСУ було стягнуто з відповідача 551869,18 грн. інфляційних втрат, оскільки вони за своєю правовою природою є компенсацією за завдані збитки, спричинені знеціненням грошових коштів.

При цьому вказано, що позивачем не враховано, що знецінення належних йому грошових коштів не є наслідком вчинення правочину під впливом обману, а наслідком переповнення сфери обігу паперовими грошовими знаками, що, в свою чергу, виключає можливість стягнення інфляційних втрат в якості збитків у розумінні ч. 2 ст. 230 Цивільного кодексу України¹⁶.

3. Правочини, вчинені під впливом насильства. При вчиненні правочину під впливом насильства формування волі, як і в правочинах, вчинених через помилку, обман тощо, також відбувається внаслідок втручання «стороннього» фактору, яким виступає насильство, тому цей різновид правочинів відноситься до категорії правочинів з вадами волі.

Конструкція правочину, вчиненого під впливом насильства, побудована за моделлю оспорюваного правочину, тобто в кожному конкретному випадку існує спір щодо формування волевиявлення учасника правочину внаслідок насильства і необхідно довести, що воно мало місце. Причому факт насильства не обов'язково повинен бути встановлений вироком суду, постановленим у кримінальній справі (абз. 2 п. 21 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

Крім того, потрібно звернути увагу, що у випадку, коли укладається договір позики під впливом насильства, відповідно до положень абз. 2 ч. 1 ст. 1051 ЦК України допускається виключення із правила про недопустимість підтвердження факту вчинення такого правочину свідченнями свідків (ч. 1 ст. 218 ЦК України).

Необхідним для застосування ст. 231 ЦК України є визначення виду правочинів, що можуть бути оспорені, як вчинені під впливом насильства. У науково-практичній літературі, як і в Постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», цей момент залишений без належної уваги.

Аналіз ст. 231 ЦК України, у контексті наявності в ній таких формулювань, як, зокрема, «правочин, вчинений особою», «з боку іншої особи», дозволяє дійти висновку, що законодавець допускає оспорювання на основі цього не лише двостороннього правочину, але й одностороннього чи багатостороннього.

Це підтверджується й положеннями абз. 5 п. 25 Постанови Пленуму ВСУ № 7 від 30.05.2008 р. «Про судову практику у справах про спадкування», в якому вказується, що відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, передбачених статтями 225, 229–231, 233 ЦК України. Тобто допускається можливість оспорювання й односторонніх правочинів, як вчинених під впливом насильства.

– Коло осіб, які можуть звернутися до суду з позовом про визнання правочину недійсним, як вчиненого внаслідок насильства, ст. 231 ЦК України не обмежується. Причому на відміну від правочинів, вчинених під впливом помилки або обману, насильство (фізичне або психічне) знаходить свій прояв назовні, внаслідок чого його можна оцінювати з приводу впливу на формування волі і сторонніми особами, які не були стороною правочину. Відтак, відсутні істотні перешкоди для пред'явлення вимоги про визнання правочину недійсним на підставі ст. 231 ЦК й іншими особами або державними органами. Подібний підхід знаходить підтвердження і в судовій практиці.

Зокрема, Апеляційний суд Одеської області задовольнив позов заступника прокурора Приморського району м. Одеси в інтересах приватної особи і зауважив, що договір дарування спірної кімнати був укладений позивачем під психічним тиском відповідачки, яка загрожувала йому психіатричною лікарнею в с. Олександрівка Одеської області, що підтверджується показаннями свідка¹⁷.

Для вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, встановлено позовну давність у п'ять років (ч. 3 ст. 258 ЦК України). Причому її перебіг розпочинається з моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про припинення насильства.

Безпідставним та недопустимим є застосування положень ст. 231 ЦК України до правових конструкцій, що за своєю сутністю не є правочинами.

Наприклад, Київський районний суд м. Харкова визнав недійсним правочин з перереєстрації ТОВ «ЕРІУМ» з моменту реєстрації установчих та реєстраційних документів ТОВ «ЕРІУМ», а саме: Статуту ТОВ «ЕРІУМ» від 09.04.2008 р. та свідоцтва про державну реєстрацію від 09.04.2008 р. При цьому відмітивши, що статтею 231 ЦК України встановлено, що правочин, вчинений особою проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного

тиску з боку другої сторони або іншої особи, визнається судом недійсним. Такий вплив повинен бути реальним, а не існувати в уявленні особи. Відповідач ТОВ «ЕРІУМ» визнав позов. З урахуванням наведеного суд задовольняє позов, визнає спірний договір недійсним з наслідками, передбаченими ст. 216 ЦК України¹⁸.

– **3.1. Поняття насильства.** Під насильством варто розуміти фізичний чи психічний тиск з боку другої сторони або іншої особи з метою спонукати вчинити правочин.

Насильством є заподіяння особі фізичних або душевних страждань з метою примусити її укласти правочин. Воно може виражатися як у фізичному, так і в психічному тиску на особу, аби, таким чином, примусити її до вчинення правочину.

– Насильство може бути наявним або лише погрозою його здійснення, тому зазвичай йдеться про фізичне та психічне насильство або про насильство та погрозу. Фізичне насильство небезпечне для людини як живої істоти, коли заподіюється шкода її плоті, органам, природним функціям організму через механічний, хімічний, фізичний або біологічний вплив на них.

Насильство викликає й страх настання невідгідних для особи наслідків. Воно виражається, як правило, у протиправних діях, які, втім, не завжди є злочинними. Зокрема, насильством може бути визнано вплив на особу, яка перебуває в залежному становищі від другої сторони правочину.

Наприклад, Апеляційним судом Запорізької області було вказано, що кредитний договір укладений ОСОБА_4 проти її волі, під психічним тиском керівника ПФ «Клінок» Мігова І.Ю., який погрожував їй звільненням з роботи. Грошовими коштами ОСОБА_4 не скористалась, а віддала їх Мігову І.Ю. начебто для розвитку підприємства. Вироком Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 04.11.2008 р. Мігов І.Ю. засуджений також і по епізоду його протиправних дій відносно ОСОБА_4¹⁹.

Разом з тим, не будь-яке насильство поєднане з протиправними діями. Зокрема, погроза оприлюднити дійсні факти з життя особи, яких вона не хотіла б доводити до широкого загалу і які стали відомі іншій особі не в результаті протиправного зібрання інформації, погроза позбавити спадщини тощо, проте, вважатимуться підставою для застосування ст. 231 ЦК України.

Зокрема, Апеляційним судом Закарпатської області було зазначено, що розписка, в якій позивач визнав борг, була написана позивачем проти його внутрішньої волі та під впливом психічного насильства з боку відповідачки, з якою він проживав, яка вимагала від нього грошової компенсації за нерозголошення

17 – Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 23.11.2006 р. у справі № 22-5457/06 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

18 – Рішення Київського районного суду м. Харкова від 25.01.2010 р. у справі № 2-1762/10/16 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

19 – Ухвала апеляційного суду Закарпатської області від 28.01.2010 р. у справі № 22-7/10 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

одробиць його приватного життя, а саме: проблем зі дороб'ям, пов'язаних з дітонародженням, відносно яких він не хотів, аби вони стали відомі жінці, з якою і має намір створити нову сім'ю.

Таким чином, суд першої інстанції, установивши, що оговор позики від 01.09.2005 р. було укладено озивачем під впливом психічного насильства з боку ідповідачки, а також проти його внутрішньої волі, йшов правильного висновку про визнання цього оговору недійсним²⁰.

Насильницькі дії можуть вчинятись як стороною равочину, так і іншою особою, як щодо іншої сторони равочину, так і стосовно членів її сім'ї, родичів тощо бо їхнього майна (абз. 1 п. 21 Постанови Пленуму ВСУ Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними).

3.2. Правові наслідки правочину, вчиненого наслідок насильства. Основним правовим наслідком при визнанні недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, є реституція, тобто повернення сторін до первісного стану (ст. 216 ЦК України).

З огляду на те, що сторона правочину або інша особа, яка застосувала насильство, здійснює протиправні дії, що розцінюються законодавцем як правопорушення, на неї покладається додатковий майновий обов'язок відшкодувати іншій стороні збитки і подвійному розмірі та моральну шкоду.

Варто зауважити, що збитки та моральна шкода повинні бути заподіяні у зв'язку з вчиненням цього правочину, тобто мають виникнути внаслідок вчинення правочину під впливом насильства.

4. Правочини, вчинені в результаті зловмисної домовленості. Головною вимогою до представника є його добросовісність та приписи діяти в інтересах особи, яку він представляє. Зокрема, у ч. 3 ст. 238 ЦК України представникові прямо заборонено вчиняти правочини від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, яку він представляє.

Представник, вчиняючи правочин, не виражає власної волі, він реалізує волю особи, яку він представляє.

Одним з різновидів порушень представника може бути вступ у зловмисну домовленість з другою стороною правочину, при цьому він дбає про власні інтереси і не враховує інтересами особи, яку представляє. Це може бути при укладенні представником договору купівлі-продажу майна за заниженою ціною, домовившись з другою стороною правочину про сплату йому за це певної суми.

Тому цей різновид правочинів є оспорюваним, оскільки процес формування волі однієї зі сторін є деформованим внаслідок наявності зловмисної домовленості її представника з другою стороною, тобто зловмисного впливу не відображає справжньої волі як

мінімум однієї зі сторін. Однак, у будь-якому випадку факт зловмисної домовленості може піддаватися сумніву і повинен бути доведений заінтересованою особою.

Крім того, потрібно звернути увагу, що в разі, коли укладається договір позики внаслідок зловмисної домовленості, відповідно до положень абз. 2 ч. 1 ст. 1051 ЦК України допускається виключення з правила про недопустимість підтвердження факту вчинення такого правочину свідченнями свідків (ч. 1 ст. 218 ЦК України).

Кваліфіковані як правочини, вчинені внаслідок зловмисної домовленості, можуть бути тільки дво- та багатосторонні правочини (договори). Такий висновок ґрунтується як на основі буквального тлумачення представника та другої сторони, так і сутнісного, оскільки саме ці різновиди правочинів вважаються вчиненими за наявності домовленості як мінімум між двома сторонами. При цьому ВСУ зауважує, що такі випадки виникають при укладенні договорів купівлі-продажу та підляда²¹.

Водночас не виключені випадки, за яких і односторонній правочин вчинятиметься внаслідок зловмисної домовленості. Звісно, у такому разі вона може існувати тільки між представником та іншими особами. Наприклад, подібна ситуація може настати у випадку подання представником учасника товариства з обмеженою відповідальністю внаслідок зловмисної домовленості заяви про вихід з товариства. З метою захисту та відновлення порушених прав такої особи видається можливим застосування для кваліфікації таких дій положень ст. 232 ЦК України на підставі аналогії (ст. 8 ЦК України).

Для визнання правочину недійсним згідно зі ст. 232 ЦК України він має укладатися між двома особами, одна з яких діє через представника. Тобто суб'єктний склад цих правочинів характеризується обов'язковою наявністю представника однієї зі сторін. Сторонами, у свою чергу, можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Важливого значення набуває з'ясування значення, у якому використовується термін «представник» у ст. 232 ЦК України, адже це безпосередньо впливає на можливість кваліфікації правочину як вчиненого в результаті зловмисної домовленості. Така потреба зумовлена і невизначеністю як у науково-практичній літературі, так і в судовій практиці того, щодо яких різновидів представництва необхідно застосовувати ст. 232 ЦК України.

Наприклад, у літературі вказується, що аналіз змісту ст. 232 ЦК України надає підстав вважати, що її дія поширюється на договірне представництво і юридично коректніше визнавати правочини, вчинені представником однієї сторони, представництвом якого базується на інших правових підставах, унаслідок його

зловмисної домовленості з другою стороною, не дійсними безпосередньо на підставі ст. 215 ЦК України із застосуванням правових наслідків, передбачених ст. 216 ЦК України²².

ВСУ в Узагальненні практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними вказує, що визнання такого правочину недійсним має різні правові наслідки, які залежать від того, що було підставою для представництва – довіреність, договір, акт юридичної особи чи інше²³. У свою чергу, в п. 22 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» цей момент залишений поза увагою.

Разом з тим, потрібно враховувати, що у ст. 232 ЦК України законодавець використовує два терміни, які мають важливе значення для визначення суб'єктного складу цього правочину: «представник» (у назві статті та ч. 1) та «довіритель» (у ч. 2). Хоча слід зауважити, що відносно назви суб'єктів такого правовідношення, як представництво, у ЦК України також не вживається одноманітна термінологія, зокрема, для позначення:

представника – використовуються терміни: «представник» (ч. 1 ст. 237 ЦК України), «законний представник» (ст. 242 ЦК України), «комерційний представник» (ст. 243 ЦК України), «представники держави, АРК, територіальних громад» (ст. 173 ЦК України), «повірений» (ч. 1 ст. 1000 ЦК України); іншої сторони правовідношення: «особа, яку представляє» (ч. 1 ст. 237 ЦК України), «довіритель» (ч. 3 ст. 244 ЦК України).

Однак, варто мати на увазі, що термін «представник» є категорією родовою, що включає в себе як законного представника, так і повіреного, і комерційного представника. З огляду на те, що в ч. 1 ст. 232 ЦК України закріплено поняття «представник», відсутні передумови не допускати оспорення правочинів, вчинених внаслідок зловмисної домовленості законним представником або представником, на підставі акта органу юридичної особи.

Таким чином, під представником варто розуміти як законного представника (зокрема, батька, опікуна), так і особу, яка діє на підставі довіреності, виданої на основі акта органу юридичної особи чи договору (ч. 3 ст. 237 ЦК України).

Традиційною є дискусія про те, чи існує можливість розглядати орган юридичної особи як її представника. Фактично її сутність зводиться до можливості або ж відсутності застосовувати відповідні норми, що стосуються представників. У ракурсі цієї проблематики можна висловитися як за поширення, так і проти такого. Перш за все, варто вказати, що останнім часом підхід

відносно розповсюдження підтримується і застосовується в судовій практиці.

Наприклад, ВГСУ підкреслив, що директор ТОВ «ДВС» в особі Михайленка Едуарда Миколайовича не мав законних підстав для укладення з собою (приватним підприємцем Михайленко Едуардом Миколайовичем) договору оренди. Судом першої інстанції з'ясовано, що при укладенні договору Михайленко Е.М. керувався не статутними завданнями ТОВ «ДВС», а укладав його тільки задля власної вигоди. За таких обставин та враховуючи межі перегляду справи в суді касаційній інстанції, колегія суддів погоджується з висновком судів попередніх інстанцій щодо недійсності договору оренди на підставі ст. 232 ЦК України²⁴.

Обґрунтуванням цього виступає позиція, що недоцільно ставити юридичних осіб у нерівне становище поряд з іншими учасниками цивільних відносин, на порушення основоположного принципу рівності учасників цивільних відносин²⁵.

Проте, категорія «представник» може бути використана тільки щодо особи. Водночас орган юридичної особи є складовою самої юридичної особи, що, з формально-юридичних позицій, виключає допустимість визнання недійсним правочину, вчиненого органом, унаслідок зловмисної домовленості з іншою стороною. Причому в цьому разі не може сприйматися як аргумент порушення принципу рівності.

Правочини можуть вчинятись внаслідок зловмисної домовленості тільки тоді, коли представник однієї зі сторін діяв у межах чинних повноважень. З огляду на це, такі правочини потрібно відмежовувати від правочинів, вчинених з:

а) перевищенням представником повноважень, оскільки вони створюють правові наслідки для особи, яку представляють, лише після схвалення такого правочину; б) особою, яка діяла без повноважень, адже в особі відсутній правовий підстави для укладення правочину від імені особи.

Наприклад, ВГСУ зауважив, що приймаючи до уваги встановлений судами попередніх інстанцій факт укладення підприємством «Ресурс» Всеукраїнської організації інвалідів «Союз організацій інвалідів України» спірного іпотечного договору від власного імені, а не від імені позивача і без будь-яких його доручень, вважає, що позивач неправильно обрав законодавчі підстави позову, в зв'язку з чим його задоволення у цій судовій процедурі унеможливується²⁶.

Безпідставним та недопустимим є застосування положень ст. 232 ЦК України до правових конструкцій, що за своєю сутністю не є правочинами.

Зокрема, у цьому контексті суперечливим видається рішення ВГСУ, яким залишено чинним рішення судів першої і апеляційної інстанцій про визнання недійсним

22 – Науково-практичний коментар до статті 232 Цивільного кодексу // Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України [Електронний ресурс] // Система інформаційно-правового забезпечення «ЛІГА: ЗАКОН ENTERPRISE». Версія: 8.1.5.

23 – Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Узагальнення ВСУ від 24.11.2008 р. [Електронний ресурс] // БД «НАУ – ЕКСПЕРТ». Версія: 9.6.1.6.

24 – Постанова ВГСУ від 17.12.2009 р. у справі № 16/172/09 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

25 – Гутников О.В. Недействительные сделки в гражданском праве: Теория и практика оспаривания / О.В. Гутников. – М.: Бератор-Пресс, 2003. – С. 337 – 338.

26 – Постанова ВГСУ від 31.01.2008 р. у справі № 38/259 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

20 – Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 07.08.2009 р. у справі № 22-1434/09 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

21 – Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Узагальнення ВСУ від 24.11.2008 р. [Електронний ресурс] // БД «НАУ – ЕКСПЕРТ». Версія: 9.6.1.6.

рішення загальних зборів учасників ТОВ «Петрофарм» про вхідження ПФ «Кентавр» до складу засновників товариства, та пунктів 1.2, 3.5 розділу 13 Статуту відповідача, зареєстрованого 17.04.2006 р. Підставою звання послугувало те, що вхід позивача до складу засновників відповідача і внесення ним до статутного фонду товариства нерухомого майна було вчинено з наслідок зловмисної домовленості представника позивача – Войцика Р.В. із засновником та директором відповідача – Гревцовим П.В., з метою ухилення від виконання фірмою кредиторських зобов'язань та залишення майна у власності того ж засновника²⁷.

4.1. Поняття зловмисної домовленості. Під зловмисною домовленістю необхідно розуміти умисну змову однієї сторони із представником іншої, проти інтересів особи, яку представляють.

Зловмисна домовленість представника з контрагентом особи, яку представляють, створює правову ситуацію, коли дійсна воля довірителя, яку повинен утілювати представник, замінюється його власною волею, що суперечить волі довірителя. Саме відміна волі довірителя волею представника і слугує підставою для визнання такої правочину недійсним. – Тобто в основу зловмисної домовленості покладено умисні дії представника, який усвідомлював, що вчиняє правочин усупереч інтересам довірителя та бажав (або відомо допускав) їхнього настання.

При цьому не має значення, кому належала ініціатива здійснити змову – представникові чи другій стороні правочину. Головне, що характеризує цей правочин – наявність усвідомленості і волі другої сторони правочину та представника на здійснення дій усупереч інтересам особи, яку він представляє.

Відносно умов задоволення такого позову в судовій практиці не склалося однозначного підходу. Це яскраво ілюструють наступні приклади:

а) при розгляді справи ВСУ відмітив, що для визнання недійсним правочину як такого, що вчинений у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою, необхідною умовою є вчинення представником яких дій з метою отримання власної або обопільної вигоди, на шкоду довірителю та в межах наданих йому довіритель повноважень, а, як установив суд, позивач ОСОБА_1 повноваженнями щодо продажу будинку ОСОБА_2 не наділяв і той вчинив такий продаж за відсутності необхідних для цього повноважень, що неможливе визнання такого договору недійсним з підстав, передбачених ст. 232 ЦК України. Також не встановив суд, чи переслідував ОСОБА_2 мету отримання власної вигоди в результаті таких дій, що теж є обов'язковою умовою визнання договору недійсним з підстав, передбачених ст. 232 ЦК України²⁸;

б) у п. 22 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» передбачається, що для визнання правочину

недійсним на підставі статті 232 ЦК необхідним є встановлення умислу в діях представника: представник усвідомлює, що вчиняє правочин усупереч інтересам довірителя та бажав (або свідомо допускає) їхнього настання, а також наявність домовленості представника однієї сторони з іншою стороною і виникнення через це несприятливих наслідків для довірителя. При цьому не має значення, чи одержав учасник такої домовленості будь-яку вигоду від здійснення правочину, чи правочин був вчинений з метою завдання шкоди довірительові.

Тобто дві правові позиції фактично містять різні умови для кваліфікації правочину, вчиненого на підставі зловмисної домовленості.

Їхня відмінність проявляється в тому, що в першому випадку ВСУ акцентує увагу на необхідності наявності повноважень та мети зловмисної домовленості, що виражається у власній або обопільній вигоді. Хоча це відбувається також досить суперечливо, оскільки в наступному реченні вже зазначається про необхідність тільки власної вигоди представника.

У другому випадку ВСУ вимагає доведення наявності домовленості представника і настання несприятливих наслідків для довірителя, незалежно від отримання учасником такої домовленості певної вигоди.

Втім, видається, що отримання представником або іншою стороною певної вигоди не повинно впливати на визнання недійсним правочину на підставі ст. 232 ЦК України. Тому кваліфікація правочину, як вчиненого внаслідок зловмисної домовленості, зумовлює встановлення, що:

а) від імені однієї зі сторін правочину виступав представник, хоча й не виключаються випадки, коли від імені обох сторін виступають представники;

б) зловмисна домовленість і вчинення правочину з іншою стороною відбулася на підставі наявних повноважень представника;

в) існував умисел в діях представника щодо зловмисної домовленості;

г) настали несприятливі наслідки для особи, яку представляють;

д) наявний причинний зв'язок поміж зловмисною домовленістю і несприятливими наслідками для особи, яку представляють.

4.2. Правові наслідки правочину, вчиненого внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною. Загальним правовим наслідком вчинення правочину в результаті зловмисної домовленості є реституція (ст. 216 ЦК України).

Додаткові наслідки встановлено для договірною представництва, і вони полягають у тому, що довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку із вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними.

ПОРЯДОК ТА УМОВИ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ ЗА ЧИННИМ СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Валентина Мироненко,
кандидат юридичних наук

Відомо, що інститут шлюбу, шлюбних відносин між чоловіком та жінкою виник ще на ранніх етапах утворення людської цивілізації. Його розвиток проходив у формах, які відповідали кожному з історичних періодів, оскільки шлюб завжди носив історичний характер. Цим він проявляв і проявляє свою головну сутність як явище соціальне, нерозривно пов'язане із суспільством та його розвитком.

Особливе значення для розвитку інституту шлюбу, як, утім, і для всіх інститутів сімейного права, мало право, яке закріплювало у своїх нормах властиві кожній суспільній формації форми сім'ї, шлюбу, відносини в сім'ї між подружжям, батьками і дітьми. В правових формах здійснюється шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення дітей й інші сторони шлюбно-сімейних відносин. Суспільство впливає на відносини в сім'ї, змінюючи способи та шляхи їхнього правового регулювання.

За останні роки різко змінилося ставлення до шлюбу як до однієї з підстав виникнення сімейних відносин, спостерігається тенденція, що відкидає шлюб як основу сімейного, подружнього життя, серед значної кількості молодих людей у шлюбному віці поширена ідея щодо перебування у так званих фактичних шлюбних відносинах (тобто без реєстрації у державних органах). Але не слід забувати, що такі відносини відповідно до нашого законодавства не породжують прав та обов'язків подружжя, і тому питання захисту порушених

прав та інтересів (яке настає рано чи пізно) ускладнюється, не кажучи вже про інші негативні моменти, що можуть бути і є наявними за фактичних шлюбних відносин. Узаконювати свої шлюбні відносини, безперечно, – особиста справа кожного, як і ті міркування, моральні принципи, що спонукають особу спочатку «спробувати» сімейне життя, а потім уже вирішити, чи воно варте того. Легкий і простий початок статевої стосунків (а вони є першоосновою рішення про спільне проживання) може стати джерелом ряду особистих трагедій не тільки безпосередньо учасників, але й дитини, яка може народитися від такого зв'язку. Але забезпечити себе від можливих конфліктів, спірних ситуацій, які неодмінно виникатимуть у сімейному житті, можна тільки правовим шляхом. Розпочате шлюбом сімейне життя є природною основою для народження і виховання дітей в нормальних і здорових умовах. Хочеться вірити, що чинні на сьогоднішній день правові приписи і прийнятні для людини моральні правила спрямовані на надання якомога більшого значення такому правовому інституту, як шлюб.

До недавнього часу, а саме – до прийняття Сімейного кодексу законодавство не містило легального визначення шлюбу, що дозволяло науковцям оперувати різними оціночними критеріями при тлумаченні поняття шлюбу. Наукою радянського сімейного права було вироблене таке поняття шлюбу: «Шлюб – вільний, рівноправний, як правило, довічний союз чоловіка та

²⁷ – Постанова ВГСУ від 04.06.2009 р. у справі № 05/2846 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.

²⁸ – Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах ВСУ від 28.05.2009 р. у справі № 6-6639вов09 [Електронний ресурс] // БД «НАУ – Судові рішення». Версія: 9.6.1.6.